DEBIUTY MICKIEWICZA, DEBIUTY ROMANTYKÓW
Studia. W 200. rocznicę debiutu wieszcza: 1818–2018
Redakcja naukowa Jarosław Ławski i Łukasz Zabielski Kraków 2021

Leszek Bednarczuk
Polska Akademia Umiejętności
Kraków

Język białoruski w twórczości Adama Mickiewicza

Jak wynika z *Zimy miejskiej* (1818) i innych juweniliów, młody poeta potrafił dostosować się do kanonów językowych epoki oświecenia, dlatego wprowadzenie do *Ballad i romansów* i II części *Dziadów* „mowy gminnej" było świadomym zabiegiem stylistycznym. Pamiętać należy, że dla Mickiewicza nazwa *Białoruś* miała nieco inne niż dziś odniesienie terytorialne; określano nią wschodnią część historycznej Litwy (Mińsk, Połock, Witebsk), ale pisząc o *Piosnkach wieśniaczych znad Niemna i Dźwiny* (1846) swego przyjaciela z pobliskich Maluszyc, Jana Czeczota, poeta wspomina, że „wydał on pieśni białoruskie" (*Listy* III, 473).

Dzięki zachowanemu autografowi *Pana Tadeusza* jesteśmy w stanie zrekonstruować wymowę i inne osobliwości języka Adama Mickiewicza. Większość z nich zachowała się do dziś w polszczyźnie wileńsko-nowogródzkiej.

Co się tyczy białoruskich elementów językowych i kulturowych w twórczości Mickiewicza, najwięcej odkrył ich gruntowny znawca tematu dr Stanisław Stankiewicz (1936). Do monografii języka poety przymierzał się przez wiele lat prof. Józef Trypućko, który opracował dociekliwie język Władysława Syrokomli (1955–1957) oraz brata poety, Franciszka Mickiewicza (1970), a wydobyte z autografów i wstępnie poklasyfikowane osobliwości językowe wieszcza oraz dawnych tekstów z ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego przekazał przed śmiercią prof. Zofii Kurzowej. W oparciu o nie powstała jej historyczna synteza polszczyzny wileńskiej (1993) oraz skrupulatna praca dr Moniki Szpiczakowskiej o fonetyce i fleksji *Pana Tadeusza* (2001).

Wiele miejsca językowi Adama Mickiewicza poświęcili związani przed wojną z Wilnem profesorzy Halina Turska, Konrad Górski i Stanisław Pigoń. Podejmowali

---

Leszek Bednarczuk – językoznawca, indoeuropeista i celtolog; profesor Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, od 1991 roku członek Polskiej Akademii Umiejętności; autor takich książek, jak: *Językowy obraz Wielkiego Księstwa Litewskiego* (2010), *Początki i pogranicza polszczyzny* (2018).

ten temat z okazji kolejnych rocznic także inni językoznawcy polscy, głównie w dedykowanych poecie zeszytach „Języka Polskiego" (1934, 1955, 1998), ale największą syntezą jest kompletny, lokalizowany *Słownik języka Adama Mickiewicza* (I–XI, 1962–1983). W oparciu o wszystkie wymienione publikacje i własne poszukiwania spróbuję tu zestawić najważniejsze osobliwości gramatyczne i leksykalne pochodzenia białoruskiego w twórczości Adama Mickiewicza.

Fonetyka

1. Pochylone *é* wymawiane jako [i], [y], rymy: *źrenice – świéce*, *obaczy – raczej*, *dalej – kichali.*
2. Wahanie *ó / o*: *bob, gora, rowno, sposob*; rymy: *do góry – te mury*; *brzozki – wioski*; *ojca – zabojca*, hiperyzmy: *ostróżny*, *dójrzeć*, *któś*, *cóś*, *po wzróście.*
3. Ślady (j)akania: *-ę* [-a] *rura w rura*; *podała ręka*.
4. Nosowość: inna barwa samogłoski: *gęsiory, cięża / piąter*; ekwiwalencja AN = Ą: *arędarz, panięka, przeklęstw / pączoszki*; wtórna nosowość: *na węzgłowiu*; denazalizacja [-*ǫ*]: *zagadko*.
5. Palatalność: (a) grupy spółgłoskowe: *bruśnice, miłośna, nieźmiernie, śpiął, źbierał źmija – bolesnie, coscie*, *guslarz, łańcuch, prosba, słonce, smiech*, *sron – szląc, wisznia*; (b) wygłosowe *-ć*: *więć, ojcieć, piwnić, kończąć*; (c) wymowa *sj, zj, cj* [s'], [z'], [c']: *komisią, Galiciani*(*e*); (d) miękkie [χ] *muchi, marchiew*.
6. Wahania *r / rz / rż*: *dzierzawi*, *drząc, oskarzać, szerzant*, *zrucać.*

Fleksja

1. Rzeczownik: (a) wahania rodzaju: (*ten*) *butel, obręcz, poręcz*, *smycz, białek*; pl. *oczk-i, cud-y*, (*ta*) *kartofla, opłatka,* (*to*) *rękawo*, *perło*; (b) przypadki: gen. sg. *dwor-a, prog-a, stoł-a / cieni-u*; dat. *chłopco-wi / szlachcic-u*; voc. *Panie Klucznik!*, *Zosi-o!*; nom. pl. *wilc-y/ drab-i*, *Moskal-i.*
2. Przymiotnik: comparativus typu białoruskiego: *świadomszy*, *raźniejsze.*
3. Zaimek: (a) zakłócenie reguł enklizy: *już mię znudziło / biada mnie / aż mi głowa boli*; (b) inne formy: *te* (to) *dawne przysłowie*, *u mnie in-sza gałka*, *taki sam-y*, *jakaś-ć zawiłość.*
4. Czasownik: (a) formacje na *-i/yw-*: *otrzep-yw-a, podłuch-iw-a, przysiad-yw-a*; (b) częsta 1. pl. *-m*: *krzycz-ym, pij-em, zrob-im*; (c) mieszanie rodzajów w czasowniku: (Telimena) *byłem jej piastunką*; *kazałeś mi do zgonu nosić*; (d) pomijanie końcówek ruchomych (zaimki): *ja wtenczas milczał*; *czy ty oszalał Rykow?*; *my już czekali*.

Składnia

1. Związek zgody: *ogary* […] *wpadli*; *zęby* […] *zatopili* (PT).

2. Konstrukcja dzierżawcza: *u mnie jest rozum szlachecki* (PT); *u mojej żony jest synek taki maleńki* (*Powrót taty*), *u tego zasię była córka jedynaczka* (*Żywila*).
3. Składnia zaimków: *mnie snu nie ma*; *coś mu zabolało w łokciu* (*Tukaj*, 132).
4. Rząd przyimków: *tęsknię po tobie*; *ścisnął za kolana*; *błagamy u ciebie*; *raz jeszcze na życiu zobaczył*; *byłem tam w spowiedzi*; *w zamek wróciwszy* (PT).
5. Spójnik (*do*)*póki* bez negacji: *dopóki gwiazdy zejdą* (*To lubię*, 115); *póki się wszystko rycerstwo obudzi* (*Grażyna*, 6); *póki z niej nieśmiertelność wydusim* (*Dziady* III, 33).

Słownictwo

babka 'ważka': „Nad gęstwą różnofarbnych kłosów i badylów / Wisiała jak baldakim jasna mgła motylów / Zwanych *babkami*, których poczwórne skrzydełka, / Lekkie jak pajęczyna, przejrzyste jak szkiełka" (PT III, 65–68). SJAM: regionalizm (także Słowacki, Goszczyński) < brus., ukr. *bapka* (owad): 'pasikonik, ślepak', ros. gw. *babočka* 'motyl'.

botwinie 'nać buraczana': „ten aksamit traw będzież to mak i *botwinie*" (PT III, 508, autograf: *boćwinie*), jako nazwa potrawy *boćwina* występuje już u J.Ch. Paska (183v).

bukisz 'uderzenie (głową)': „łbem, dumnym da *bukisz* o gwiazdy" (*Walka miodowa*); Ignacy Chodźko (SW): „dostawszy tęgie *bukisz* wywrócili kozła"; SGP: ustnie z Litwy; < brus. (Nosovič) 'uderzenie głową lub w głowę'.

chołodziec 'chłodnik': „*chołodziec litewski* milcząc żwawo jedli" (PT I, 308); „*chłodnik zabielany* milcząc żwawo jedli" (PT V, 314); SWil, SGP: Podlasie < brus. SPNZ *xałazec* 'studzienina', *xaładnik* 'chłodnik'.

chrośniak (1) 'suchy chrust': „Chłop wyszedł zimnym rankiem po *chrośniak* do sadu" (*Chłop i żmija*), (2) 'krzaki, zarośla': „A za dzwonnicą *chrośniak malinowy,* a w tym *chrośniaku* mogiły" (*To lubię*), Syrokomla (Trypućko 1957, 116) 'zarośla, krzaki'; Brasław 'zarośla na podmokłym terenie', SGP: ustnie z Litwy *chrós*(*t*)*niak*; Knapski: *chróśniak;* por. brus. SPNZ *xvorasnik* 'zarośla'.

chwost 'ogon': „I za grzeczność kiwnął *chwostem*" (*Pies i wilk*) < brus., ukr., ros. 'ts.'

cywun 'karbowy': „*cywun*, co przyszedł zdawać sprawę o robocie" (PT VIII, 130; autograf *cywon*, pierwodruk *cywón*); SGP: ustnie z Litwy *ciwun, tywu/on*, st.brus. *tivun*, Nosovič: *civun* 'włodarz, nadzorca' < lit. *tijūnas* 'urzędnik WKL'< st.rus. *tijun* 'zarządca' a tam ze skandynawskiego *thiun* 'ts.'

dosiewki 'uroczyste zakończenie siewów': „obchodzą święto *dosiewek*" (*Dudarz*), „najhuczniejsze *dosiewki*" (*Kurhanek Maryli*) < brus. *daseŭki* (Grodno 1972).

dubas 'duży, tępy nóż': „I wnet porwawszy *dubasa*, tnie węża raz pod ucho" (*Chłop i żmija*), odsyłacz poety: po litewsku 'nóż wielki'; por. brus. *dubas* 'ts.' (Nosovič: gub. wileńska, kowieńska, grodzieńska); SGP: ustnie z Litwy (Jeziorosy). Słowniki litewskie takiego wyrazu nie notują.

dziady 'dusze przodków i obrzęd ich wspominania' z dokładnością etnograficzną utrwalony przez Mickiewicza w II części *Dziadów*, a przez nie termin trafił do

języka i literatury polskiej. Dokumentacja na Białorusi: S. Stankiewicz (1936, 176–226), G. Charytoniuk (2011); L. Bednarczuk (2010).

grablisko 'jakiś rodzaj grabi': „*grabliska* suwane po łące" (PT I, 199); SGP: *grab*(*l*)*isko* 'trzonek lub dolna część grabi' (Lubelskie, Tykocińskie, Kaszuby), por. brus. SPNZ *grabljaviska* 'grabo-widły', *hrabliščo* 'kołek z zębami w grabiach' (Grodno 1972).

harbuz 'dynia': „Gdzieniegdzie otyłego widać brzuch *harbuza*" (PT II, 410) < brus. *harbuz* 'dynia', z rosyjskiego *arbuz* 'arbuz, dynia' (z tureckiego).

hlak 'wysoki pękaty dzbanek gliniany z wąską szyją': „Chłopy gdyby *hlaki*" (*Dziady* III, *Ustęp*), „*hlaczek* polewany" (*Jamby powszechne*); Ignacy Chodźko < brus. SPNZ *hljak, hljačok* 'ts.'

jadłowiec 'jałowiec': „Stąd *jadłowcem* zdadzą się topole" (*Sonety krymskie*, nr XVI, rkp autograf 2). Formę tę notuje jako regionalizm SWil i SGP: ustnie z Litwy, gdzie do dziś występuje (też w postaci *jedleniec*) na Wileńszczyźnie, Grodzieńszczyźnie i Podlasiu, zapożyczone z gwar białoruskich: *jadłav'ec*, *jadlen'ec* itp. (Bednarczuk 2015, 9–14).

kaban 'wieprzek': „*Kabany* i prosięta koląc pod łopatki" (PT VIII, 771); SWil 'młody wieprz, wieprzak' (na Litwie i Rusi), przez białoruskie i rosyjskie (z tureckiego).

kałamaszka 'rodzaj bryczki': „Furknęła *kałamaszka*, ginie w mgły obłokach" (PT VI, 294) < brus. *kałmažka* < ros. gw. *kołymažka, kołymaga* (z tureckiego).

kamuszek 'kamyczek': „Przez żwir, przez ostre *kamuszki*" (*Rybka*) < brus. SPNZ *kamušok*.

kotuch 'pomieszczenie na drób i drobne zwierzęta, komórka': „Wpada w *kotuch* Konewka, jedne ptaszki zdusza" (PT VIII, 775) < brus. *katux* (powszechne) 'różne pomieszczenia ogrodzone'.

krobeczka 'łubiany koszyczek': „W *krobeczce* z prostej kory podaje zebrane bruśnice" (PT IV, 85); *krobka* Jan Chodźko (Turska 1930); SGP: ustnie z Litwy (nie tylko), pod wpływem brus. *k*(*o*)*robka* 'ts.'; obszernie: E. Koniusz (2001, 72).

kucyja 'wigilia': „Pomnisz jak w *kucyją* samą pośród najtęższego chłodu stałam z dziecięciem pod bramą" (*Dziady* II, 295); Sławski (SEJP) *kutia* < ukr. *kutja*, brus. *kuccja* (potrawa, wigilia).

kukuruza 'kukurydza': „Owdzie podnosi złotą kitę *kukuruza*" (PT II, 409) kresowe < brus., ros. (z tureckiego).

kupla 'przedmiot kupiony': „Gdzie szklanne *kuple*? Gdzie kruszcowe łupy?" (*Grażyna*, 419) 'zakup' < brus. *kuplja* (Nosovič).

lisica 'grzyb: kurka': „tyle w pieśniach litewskich sławione *lisice*" (PT III, 261), kresowe < brus. SPNZ.

*matecznik (*PT IV, 564-6): „Te puszcz stołeczne, ludziom nie znane tajniki / W języku swoim strzelcy zowią: *mateczniki*". W dawnej polszczyźnie i gwarach *matecznik* roślina 'rojownik, jastrun, rumianek, kocimiętka' oraz 'klateczka na matkę pszczelą'. W białoruskim *matočnik* to 'miejsce, klatka, gdzie mnożą się zwierzęta'. Jedynie A. Bogdanovič (1895, 77–78) przytacza z Grodzieńszczyzny podobny opis *matecznika*: „Nad lesami i vsem, čto v nich, vłastvujet *Lešij* […]. A živet on v tak nazyvajemom

matočnike – eto sredi na pušči soveršenno nedostupnaja dlja obyknovennago smertnago. *Matočnik* okružen neprochodnym lesom, zagružen massoju valežnika […]. Vse krupnyje zveri tuda idut umirat': oni tolko znajut tainstvennyja tropy, kotorymi možno probrat'sja v *matočnik*".

Znaczenia tego nie znalazłem w żadnym białoruskim słowniku gwarowym. Występuje on jedynie w odkrytym w 1978 roku przez V. Zinova na wschodnim obrzeżu Puszczy Białowieskiej słowniczku polsko-bałtyckim (zachowanym jedynie w odpisie) pt. *Pogańskie gwary z Narewu*: *matecznik – gyr* (por. litewskie *girià* 'puszcza'). Wydaje się więc, że dobrze udokumentowany na gruncie wschodniosłowiańskim wyraz *matočnik* 'miejsce, gdzie mnożą się zwierzęta' w języku białoruskim (a może tylko w gwarze łowieckiej, na tle wierzeń ludowych) wykształcił nowe znaczenie 'niedostępne miejsce w puszczy, gdzie są legowiska dzikiej zwierzyny', skąd wtórnie 'ostęp leśny, puszcza' i przenośnie 'bezpieczne schronienie'. Te dwa ostatnie znaczenia dzięki Mickiewiczowi weszły do języka ogólnopolskiego.

mietlica 'chwast: miotła zbożowa': „snopek uwiązanej trawami *mietlicy*" (PT III, 191), pdw. Lubelskie < brus. (PNZ), ukr., ros. *mjatlica* 'ts.'

młodzik 'nów księżyca': „Kiedy miesiąc na *młodziku*" (*Tukaj*, 129) < brus. *małazik* 'ts.'

mogilnik 'cmentarz': „A tam *mogilnik* w dąbrowie" (*Dziady* I, 180), „Teraz pusto i głucho jak na *mogilniku*" (PT IV, 156); Syrokomla (Trypućko 1957, 149), SGP: ustnie z Litwy < brus. *mohilnik*.

mokrzyca 'chwast: gwiazdnica pospolita': „(zające) *mokrzycę* chrupią" (PT VI, 13); Kresy, wsch. Lubelszczyzna < brus. *makryca*.

moskale 'wojsko (nie tylko rosyjskie)': „przystanę do moskali" (*Kurhanek Maryli*) < brus. *maskal* 'żołnierz' (Nosovič), lit. gw. *maskõlius* 'ts.'; SGP, Podlasie: „służył jesce w *polskich moskalach*".

nagodzić się 'znaleźć się w porę': „Dobrze, mój Tadeuszu, żeś się dziś *nagodził* / Do domu" (PT I, 171) < brus. (Grodno 1972) *nahadicca* 'zjawić się w sam czas'.

niezabudka 'niezapominajka': „Podała mu urwany kwiatek *niezabudek*" (PT III, 671), kresowe (Niemcewicz, Słowacki) < brus. *nezabudka*, ukr. *nezabud'* 'ts.'

nuda, nudno (SJAM często) 'kłopot, smutek', na przykład „Litwince *nudno* między Litwinami" (*Konrad Wallenrod*, 332): < brus. *nuda* 'smutek, troska', SPNZ *nuda, nudno* 'ts.'

obsłonka 'osłonka': „Najrańszy kwiatek pierwiosnek / Błysnął ze złotych *obsłonek*" (*Pierwiosnek*); Syrokomla, Słowacki (Trypućko 1957, 160); brus. przedrostek *ob*-[ab-].

panek 'panicz': „właśnie dwókonną bryką wjechał młody *panek*" (PT I, 41). Zapewne transpozycja brus. *panok* 'młody pan', bo w języku polskim *panek* tylko ironicznie.

po ciemnie 'po ciemku': „Dawno widzianych ludzi rozeznać po ciemnie" (*Dziady* I, 61), por. brus. *pa c'omnu* 'ts.'

pokucie: „Dziś miejsce Gerwazego, najdalsze od progu / Między dwiema ławami, w samym karczmy rogu, / Zwane *pokuciem,* kwestarz ksiądz Robak zajmował" (PT IV, 277–279). Objaśnienia poety: „Zaszczytne miejsce […], gdzie dotąd Rosjanie stawiają

obrazy. Tam wieśniak litewski sadza gościa, którego chce uczcić" < brus. *pokuc'(c'e)* 'miejsce w kącie izby pod ikonami'.

prosto 'po prostu': „Wysłać pomiędzy ludzie, *prosto* jak wędrowca" (PT III, 403) < brus. *prosta*, ros. *prosto* 'ts.'

przepłot 'płot do suszenia zboża, siana': „Jak kot, co z ziemi widzia[ł] na *przepłocie* szczury" (PT II, 134, autograf) < brus. *pjarepłot-y* 'ts.' (SPNZ i inne słowniki).

rano 'wcześnie' (SJAM 10x), na przykład „Jeszcze *rano*…powiedzieć nie mogę" (*Dziady* IV, 37).

rozhowor-y 'uroczyste rozmowy': „Częstując się nawzajem, toczą *rozhowory*" (PT XI, 307) < brus., ukr. (*g* > *h*) z rosyjskiego.

ryży 'rudy': „Ej, ty *ryży* kudła, / Wara od źródła!" (*Lis i kozieł*); wyraz powszechny na Podlasiu (Sławski 1955, 371–373).

sini 'siny': „Kołdyczewa nurty *sinie*" (*Tukaj*, 60); Syrokomla (Trypućko 1955, 298); SGP: Tykocińskie < brus. *sini* 'ts.'

sklep 'piwnica': „ze *sklepu* karczmy beczki wydobywa" (PT VII, 532); Syrokomla, SGP: ustnie z Litwy i innych części Polski; u Mickiewicza zapewne pod wpływem białoruskim.

sklut 'topór ciesielski': „zręcznie ciesielskim wyrzezane *sklutem*" (PT IV, 200) przez brus. (SPNZ *skljut/d*) z litewskiego *skliùtas* 'ts.'

skowroda 'patelnia': „leją w kotły, *skowrody*, w rądle" (PT XI, 131) < brus. *skawarada*; SJAM: prowincjonalizm.

strug(*a*) 'rodzaj płaskodennej łodzi transportowej': „Wtenczas przypłynął z Litwy na *strudze*" (*Dudarz*, 115): „często na *strugach* do Królewca chadzał" (PT VII, 2); Stryjkowski (1582), Ignacy Chodźko (1842) z ruskiego.

szarafan 'rodzaj ozdobnego chałatu': „z wiatrem igrały białe poły *szarafana*" (PT III, 344), przez białoruskie z rosyjskiego, ostatecznie z perskiego.

szczyr 'szarłat (roślina ogrodowa)': „*szczyrem* koralowym" (PT III, 61), „*szczyru* barwiste ogony" (VI, 442); Zdaniukiewicz (1972) 'ts.' < brus. SPNZ 'krwawnik'.

szurpaty 'nastrzępiony': „kury *szurpate*" (PT V, 57), „kogutki i *szurpate* kury" (VIII, 785); SWil także ' *szurpata* kora brzozowa' < brus. *šurpaty* < lit. *šiúrpa* 'ptak z nastroszonymi piórami'.

świerzop „Gdzie bursztynowy *świerzop*" (PT I, 19). Poeta miał na myśli zapewne 'rzepak', bo wileńskie *świerzop*, *świ(e)rzepa* to chwast 'ognicha' (Zdaniukiewicz 1972) z brus. *śvirepa* 'ognicha'. Pełna dokumentacja: F. Sławski (1998, 321–336).

tuman 'mgła': „niższe piętra oblała *tumanu* powłoka" (PT II, 123) i gdzieindziej < brus., ros. *tuman* 'mgła, chmura'.

uszak 'framuga, obudowa': „wsparci na okien *uszakach*" (PT II, 483), SGP: na Litwie < brus. SPNZ (*v*)*ušak* 'ts.'

wołokita 'odwlekanie': „stąd musi być *wołokita*" (*Listy* I, 63) z rosyjskiego przez białoruskie.

wszystko 'ciągle': „A sługa jak na początku, tak *wszystko* woła niestety" (*Rybka*, 53–55), por. brus. *ŭs'o* 'wszystko, ciągle'.

wściąż 'wciąż, (na) oścież': „Coś *wściąż* po krzakach stęka, echo powtarza *wściąż*" (*Lilije*, 292–293); „drzwi *na wściąż* otwierał" (PT VIII, 415) obok „Brama *na wciąż* otwarta" (I, 39) < brus. *ŭscjaž* 'bez przerwy', *(na)ŭscjaž* 'na oścież'.

wyraj „Wszyscy na północ! Rzekłbyś, że wonczas z *wyraju* / Za ptastwem i lud ruszył do naszego kraju" (PT XI, 43–44). Objaśnienia poety: „*Wyraj* w mowie gminnej znaczy właściwie czas jesienny, kiedy ptaki wędrowne odlatują; *lecieć na wyraj* – jest to lecieć w kraje ciepłe. Stąd przenośnie nazywa lud wyrajem kraje ciepłe i w ogólności jakieś kraje bajeczne, szczęśliwe, za morzami leżące"; SGP: Tykocińskie „Lecieli huseczki z *wyraju*" < brus. SPNZ 'stado przylatujących ptaków, ciepłe kraje, miejsca zimowania gadów'.

zamrozek 'przymrozek': „Jeden bardzo mizerny wilk – skóra i kości, myszkując po *zamrozkach*, kiedy w łapy dmuchał" (*Pies i wilk*, 190) < brus. SPNZ *zamarozak* 'ts.'

zastanawiać się 'zatrzymywać się': (Jankiel) „Często *zastanawiał się* w powiatowem mieście" (PT I, 975) < brus. (tylko) Nosovič *zastanovlacca* 'ts.', dziś *astanaŭljacca.*

zaszczepka 'rodzaj zamknięcia do drzwi': „We dworze pusto, bo drzwi od ganku zamknięto / Zaszczepkami i kołkiem *zaszczepki* przetknięto" (PT I, 45), kresowe < brus. SPNZ *zašče/apka* 'ts.'

zażynki 'uroczystość rozpoczęcia żniw': „najweselsze *zażynki*" (*Kurhanek Maryli*), SW (Ignacy Chodźko, bez kontekstu) < brus. SPNZ *zažynki* 'początek żniw, obrzęd'.

złować 'gniewać się': „Rzucam się na łóżko i leżę parę godzin, nic nie myśląc, tylko *złując* i kwasząc się" (Listy I, 74), Ignacy Chodźko, SGP: Augustów, Jeziorosy < brus. 'ts.'

znaczno 'widać, że': „*znaczno*, że dusza nie całkiem sczerniała" (*Giaur*, 842); Górnicki (SW); Jan Chodźko (Turska 1930, 81), Syrokomla (Trypućko 1957, 25) < brus. *značna* 'ts.'

Spośród omówionych tu wyrazów poprzez twórczość Adama Mickiewicza do polskiego języka literackiego weszły: *chrośniak, dziady, kucyja, matecznik, ryży, świerzop, wyraj* oraz kilka regionalizmów o zasięgu północno-wschodnim (Mazowsze, Podlasie, ziemie WKL). Wszystkie znane są w języku białoruskim:

borowik „Panienki za wysmukłym gonią *borowikiem*" (PT III, 265); Kresy, Mazowsze, Podlasie, Lubelskie (gdzie indziej obocznie, zapewne z języka literackiego) – brus., ukr., ros.

dzięcielina 'gatunek koniczyny': „Gdzie panieńskim rumieńcem *dzięcielina* pała" (PT I, 20; czystopis: *dzięcilina*; autograf: „gdzie jak śnieg biała gryka *rumiane kręgi dzięcielin* oblała"); „chłopiec zarzuca źrebcom *dzięcielinę*" (VI, 476); Orzeszkowa, Pług – brus. *dzjacelinia* 'koniczyna'.

gryka „*gryka* jak śnieg biała" (PT I, 19); „*gryka* wyrabiana sztucznie z czokolady" (PT XII, 169); Mazowsze, Podlasie, pn. Lubelskie, w ruskich i polskich dokumentach WKL od XV w., z litewskiego *grìkai* 'hreczka', a tam przez st.ruskie ostatecznie z greki.

otawa 'trawa drugiego pokosu': „Rząd kosiarzy *otawę* siekących wciąż brząka" (PT VI, 29); Orzeszkowa, Kossak-Szczucka, Żeromski – białoruskie *otava* 'ts.'

ruczaj 'strumyk, potok równinny' (SJAM kilkakrotnie), powszechne na Mazowszu, Podlasiu, ziemiach WKL z brus. *ručaj* < ps. **rǫčajь*. Polska forma zachowana w nazwach wsi *Ręczaj*, *Ręczaje* na Mazowszu (Bańkowski 1984, 137–138).

Onomastyka

Na zakończenie trzeba poświęcić kilka uwag onomastyce Mickiewicza, którą w obszernym studium zanalizował dociekliwie profesor Konrad Górski (1960, 27–38), poświęcając wiele miejsca imieniu *Telimena*. Pojawia się ono w literaturze polskiej po raz pierwszy w elegii Ludwika Kropińskiego *Emrod* (1810), od której przejęła je Maria Wirtemberska do swej powieści *Malwina, czyli domyślność serca* (1816), a od niej Mickiewicz. Konrad Górski przytacza informację Wandy Dobaczewskiej (list z 1 I 1957), że w okolicach Nieświeża w XIX–XX wieku imię grecko-ruskie *Filomena* występowało w postaci *Telimena*. Jednak najbliższe fonetycznie *Telimenie* jest rosyjskie skrócone imię męskie *Telimon*, utworzone od *Pantelejmon*; białoruskie (*Pan*)*celimon,* nazwisko *Pancielimoniuk,* śladowe *Telemoniuk*. Słabą stroną tego objaśnienia jest brak formy żeńskiej **Pantejemona* skróconej **Telimona*, która dałaby w polskim *Telimena.* Jedno wydaje się pewne, że nie jest ono transpozycją francuskiego *Celimène* (jak przyjmuje Stanisław Pigoń), lecz powstało na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Białoruskiego pochodzenia jest nazwisko *Mickiewicz*, które Maria Karpluk (1978) odkryła w *Kronice* Stryjkowskiego (1582, 356) jako *Miczkiewić-i*, w wydaniu Bohomolca (1776, 307) *Mickiewic-y*. Sam poeta podpisywał się *Mićkiewicz*. Zanotowana przez Stryjkowskiego forma z [ć] jest osobliwością polszczyzny nowogródzkiej (Lewaszkiewicz 2017, 149–163). Jak wiadomo, nazwisko *Mickiewicz* jest skróceniem imienia cerkiewnego *Dymitr*, a kolejność form według badaczki była następująca: *Miczkiewić* > *Miczkiewicz* > *Mickiewicz* > *Mićkiewicz.*

Na systematyczne omówienie zasługują białoruskie nazwiska i nazwy miejscowe utrwalone w twórczości poety. Tu wspomnę tylko, że *Saplice* są wsią położoną na południe od Nowogródka, a nazwisko *Tukaj* jest częste w okolicach Zaosia (Stankiewicz 1936, 118).

Nazwa jeziora *Świteź* brzmi po białorusku *Svicjaz'* (i powtarza się na Polesiu), ale w lokalnej gwarze występuje w postaci *Svicjanka* (Stankiewicz 1936, 75). Nazwę *świtezianka* objaśnia poeta (1822): „Jest wieść, na brzegach Świtezi pokazują się Ondiny, czyli Nimfy wodne, które gmin nazywa *świteziankami*". Nazwa ta jednak nie została poświadczona w źródłach białoruskich. Dzięki Mickiewiczowi weszła do języka ogólnopolskiego oraz do terminologii przyrodniczej jako określenie kilku gatunków ważek (Calopterygidae): *świtezianka dziewica*, *świtezianka modra*.

Bibliografia

Bańkowski A., 1984, *Ciekawe relikty leksykalne wśród staromazowieckich nazw polnych*, JP, R. LXIV.

Bednarczuk L., 1992, *Matecznik*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego. Slawistyka", nr 6.

Bednarczuk L., 2003, *Językowe tajemnice Telimeny* [w:] *Pogranicza języków. Pogranicza kultur. Prace ofiarowane prof. Elżbiecie Smułkowej*, Warszawa.

Bednarczuk L., 2010, *Dziady Adama Mickiewicza w kontekście białoruskim* [w:] *Symbolae grammaticae in honorem Boguslai Dunaj*, Kraków.

Bednarczuk L., 2015, *Północnokresowe i białoruskie nazwy* jałowca *na tle słowiańskim*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica", nr 10.

Bogdanovič A., 1895, *Perežitki drevnjago mirosozercanija u Bjałorussov. Etnografičeskij očerk*, Grodno.

Charytoniuk G., 2011, *Obrzęd dziadów w dokumentach i w cyklu Mickiewicza*, Warszawa.

Dobrzycki S., 1911, *Kilka spostrzeżeń nad językiem Mickiewicza*, „Prace Filologiczne", R. VII.

Górski K., 1955, *Staropolszczyzna w języku Mickiewicza*, „Pamiętnik Literacki", R. XLVI, z. 1.

Górski K., 1960, *Onomastyka Mickiewicza*, „Onomastica", R. VI.

Karpluk M., 1978, *Okruchy szesnastowieczne:* Miczkiewici *w „Kronice" Stryjkowskiego*, JP, R. LVIII.

Koniusz E., 2001, *Polszczyzna z historycznej Litwy w „Słowniku gwar polskich" Jana Karłowicza*, Kielce.

Kurzowa Z., 1993, *Język polski Wileńszczyzny i Kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa–Kraków.

Lewaszkiewicz T., 2017, *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy*, Poznań.

Mal'dzis A., Njagodziš T. (red.), 1997, *Adam Mickevič i Bełarus'/Adam Mickiewicz a Białoruś*, Minsk.

Nosovič I., 1870, *Słovar' bełoruskago narečija*, Sanktpeterburg.

Pasek J.Ch., ok. 1700–1750, [*Pamiętniki*], https://polona.pl/item/pamietniki,MTEzNDIxMA/261/#item [dostęp: 24.03.2019].

Pigoń S., 1980, *Wstęp* [w:] A. Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, Wrocław.

Safarewicz J., 1984, *Słownik języka Adama Mickiewicza ukończony*, JP, R. LXIV.

Sławski F., 1955, *O jednym z rusycyzmów wprowadzonych do języka literackiego przez Mickiewicza*, JP, R. XXXV.

Sławski F., 1998, *„Gdzie bursztynowy świerzop"*, JP, R. LXXVIII.

Stankiewicz S., 1936, *Pierwiastki białoruskie w polskiej poezji romantycznej*, cz. I, *do roku 1830*, Wilno.

Stryjkowski M., 1582, *Kronika Polska Litewska, Zmodzka, y wszystkiey Rusi Kijowskiey, Moskiewskiey, Siewierskiey, Wołynskiey, Podolskiey, Podgorskiey, Podlaskiey, etc. Y rozmaite przypadki woienne y domowe, Pruskich, Mazowieckich, Pomorskich, y inszych krain Krolestwu Polskiemu y Wielkiemu Xięstwu Litewskiemu przyległych* [...], Królewiec.

Stryjkowski M., 1776, *Kronika Polska Litewska, Zmodzka, y wszystkiey Rusi Kijowskiey, Moskiewskiey, Siewierskiey, Wołynskiey, Podolskiey, Podgorskiey, Podlaskiey, etc. Y rozmaite przypadki woienne y domowe, Pruskich, Mazowieckich, Pomorskich, y inszych krain Krolestwu Polskiemu y Wielkiemu Xięstwu Litewskiemu przyległych* [...], wydał F. Bohomolec, Warszawa.

Szpiczakowska M., 2001, *Fonetyczne i fleksyjne cechy języka „Pana Tadeusza" Adama Mickiewicza na tle normy językowej XIX wieku*, Kraków.

Trypućko J., 1955, *Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza): przyczynek do dziejów polskiego języka literackiego w wieku XIX,* t. 1, Uppsala.

Trypućko J., 1957, *Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza): przyczynek do dziejów polskiego języka literackiego w wieku XIX,* t. 2, Uppsala.

Trypućko J., 1970, *O języku „Wspomnień z dzieciństwa" Franciszka Mickiewicza*, Uppsala.

Trypućko J., 1975, *Co wiemy o języku Adama Mickiewicza*, JP, R. LV.

Turska H., 1930, *Język Jana Chodźki. Przyczynek do historii języka polskiego na obszarze północno-wschodnim Rzeczypospolitej*, Wilno.

Turska H., 1939/1982, *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*, „Studia nad Polszczyzną Kresową", t. 1.

Turska H., 1984, *Wybór pism*, Toruń.

Zarębina M., 1977, *Wyrazy obce w „Panu Tadeuszu"*, Kraków.

Zdaniukiewicz A.A., 1972, *Gwara Łopatowszczyzny*, Wrocław.

Skróty

Grodno – Scjaškovič T., 1972, *Materyjały da słoŭnika hroʒenskaj vobłasci*, Minsk.

JP – „Język Polski" [numery poświęcone językowi Adama Mickiewicza: XIX/5(1934), LV/5(1955); LXXXVIII/5(1998)].

PT – *Pan Tadeusz* (autograf, czystopis, pierwodruk, BN 8, wyd. 1980).

SEJP – Sławski F., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, I–V, Kraków 1952–1982.

SGP – Karłowicz J., *Słownik gwar polskich*, I–VI, Kraków 1900–1911.

SJAM – *Słownik języka Adama Mickiewicza*, I–XI, Wrocław 1962–1983.

SPNZ – *Słoŭnik bełaruskix havorak paŭnočna-zaxodnjaj Bełarusi i jaje pahraničča*, red. J. Mackevič, I–V, Minsk 1979–1986.

SW – *Słownik „warszawski"*, I–VIII, Warszawa 1900–1927.

SWil – *Słownik „wileński"*, I–II, Wilno 1861.

The Belarusian Language in the Works of Adam Mickiewicz

Summary

Owing to the autograph of *Pan Tadeusz* and other manuscripts of Adam Mickiewicz, one may reconstruct the pronunciation and certain grammatical and lexical peculiarities of the poet. The majority of these elements are preserved to this day in the Polish language of the Vilnius-Novogrudok region. The majority of these elements are of Belarusian origin, and the complete documentation thereof is found in *Słownik języka Adama Mickiewicza* (I–XI, 1962–1983) (Lexicon of Adam Mickiewicz). Among about 60 Belarusian borrowings, the following became a permanent part of the Polish lexicon: *chrośniak*, *dziady*, *kucyja*, *matecznik*, *ryży*, *świerzop*, *wyraj*, and a few regionalisms of north-eastern range.

Keywords: Adam Mickiewicz, Belarussian borrowings, Polish lexicon